

Szavazhat-e a hívő katolikus a FIDESZ-KDNP-re 2012-ben?

Gondolatok Tomka Miklós cikkéről kortárs kontextusban

Tomka Miklós életművében jelentős szerepet töltött be a keresztény meggyőződés és a politika kapcsolatának vizsgálata. A kiművelt gondolkodó több cikkében (TOMKA 1995b; 1998) is vizsgálta a témát és annak alapkérdéseit. Mi lehet a hívő keresztények – főleg katolikusok – álláspontja a hatalom megszerzéséhez és megtartásához, a politikai élethez és a pártokhoz? Az államszocializmus Magyarországon kutató Tomka innovatív kérdésfeltevéseivel korán felzavarta a szocializmus totalitásának felülről diktált egyértelműségét. Korának hozzá hasonlóan úttörő szerepet vállaló szociológusaival együtt haladva, lépésről-lépésre kérdőjelezte meg a totális valóság egyes elemeit, nyitotta meg az adogmatikus gondolkodás lehetőségét a vallással és vallásossággal kapcsolatban. Hasonlóképpen járt el a politikával kapcsolatban is, ám forradalmi kérdésfeltevéseit a rendszerváltás időszaka utáni kora-demokratikus korszakban megjelent írásaiban fogalmazta meg a leginkább egyértelmű formában.

A szabad, plurális demokrácia keretei között zajló választások a kor társadalomkutatóinak gondolkodásában és kutatási érdeklődésében egyaránt kiemelt szerepet játszottak. Le kell szögezni alap axiómaként, hogy Tomka Miklós demokrata volt, aki vallotta, hogy a hívő katolikus szavazhat *„bármely pártra, amely a humánus és a demokrácia alapelveit elismeri”* (TOMKA 1995a:149). Éppen emiatt a címbéli kérdésünket - szavazhat-e a hívő katolikus a FIDESZ-KDNP-re 2012-ben – alapvetően át kell fogalmaznunk: van-e olyan képvisellete a keresztény értékeknek a politikai mezőben, amelyet egy hívő katolikus biztonsággal választhat?

Cikkünk elméleti részében a mai magyar politikai mezőben létező, keresztény értékeket valló pártszövetség eszmétörténeti hátterét vizsgáljuk meg, kísérletet teszünk az ideológiai dimenzióban történő haladásának vizsgálatára, egyúttal vezető politikusainak politikai és vallási felfogásával is foglalkozunk. Törekszünk arra, hogy megvizsgáljuk, milyen a pártszövetség kapcsolata a Magyar Katolikus Egyházzal, illetve annak híveivel. Elemzünk néhány márkáns üzenetet, melyet a politikai mezőből a pártok a vallási mezőbe pozícionáltak a szavazatmaximalizálás érdekében.

A cikk empirikus részben egy friss társadalomtudományi kutatás, az EUTE 2010-es 5.-ik hullámát használjuk fel arra, hogy elgondolásunkat empirikus próbának vessük alá. Empirikus hipotézisünk szerint a katolikus felekezeti tagság és magasabb fokú személyes vallásosság illetve vallásgyakorlás hazai kontextusban növeli a FIDESZ-KDNP-re szavazás esélyét. Itt részben megismételjük Tomka vonatkozó empirikus próbáit (TOMKA 1995b:152-154) egy frissebb adatbázison az új szereplőkkel, másfelől elvégezzük elgondolásunk empirikus próbáját az ordinális regresszió módszerének segítségével.

Keresztény jobboldal a rendszerváltás utáni Magyarországon

A Kereszténydemokrata Néppárt esetében a a címben megfogalmazott kérdésfeltevésünk erőltetettnek hathat, a KDNP ugyanis deklaráltan keresztény világnézeti párt, amely kiváló kapcsolatot ápol a Magyar Katolikus Egyházzal, konzekvensen igyekszik képviselni az Egyház társadalmi tanítását. A KDNP 1989-es újralakulásától kezdve erős hangsúlyt helyezett a keresztény értékorientációra, jó viszonyt kiépítve a történelmi egyházakkal, azonban pártként nem tudott markáns arculatot kialakítani. Annak ellenére, hogy 1990-94 között tagja volt a kormányzó koalíciónak, a 94-es választásokon sikerült az előzőhöz képest jobb eredményt elérnie (1990 - 6,46%, 1994 - 7,03%), azonban a belső feszültségek lassan erodálták a pártot. A belső harcok a kilencvenes évek végén oda vezettek, hogy a KDNP sem 1998-ban, sem 2002-ben nem tudott bejutni a parlamentbe, prominens politikusai a Fideszben illetve az MDF-ben folytatták pályafutásukat. Így például a KDNP-ből kizárt Semjén Zsolt 1998 és 2002 között a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériumának egyházi ügyekben illetékes helyettes államtitkára volt, az ő nevéhez fűződik (Schanda Balázssal közösen) a vallás-szabadságról és az egyházakról szóló 1990-es törvény módosításának szakmai koncepciója, amelyet az Országgyűlés 2001-ben elutasított.

A 2002-ben lezárult persorozat után a KDNP története új alapokon folytatódott tovább. A párt 2006-ban lett stratégiai partnere a Fidesznek, ekkor került megkötésre az a szövetség, amely a két párt jelöltjeinek közös listán történő indításáról szólt. Többek között e szövetség eredményének tudható be az is, hogy az addig önállóan, a Fidesz-MPSZ tág keretei között politizáló Magyar Kereszténydemokrata Szövetség (MKDSZ) a 2006-os választásokat követően egyesült a KDNP-vel, egy pártban tömörítve így a magyar kereszténydemokrácia két legjelentősebb irányzatát. A 2010-es országgyűlési választásokon aratott nagyarányú győzelem Fidesz-KDNP pártszövetség megerősödését is jelentette egyúttal. Semjén Zsolt a párt elnöke miniszterelnök-helyettes, nemzetpolitikáért felelős tárca nélküli miniszter lett és a KDNP olyan szimbolikus

jelentőségű területek vezetőit adhatta, mint például az egyházügy vagy az oktatásügy. Semjén egy 2010-es interjúban ki is jelentette, hogy a KDNP-nek soha ilyen jelentős kormányzati pozíciója nem volt és „a második Orbán-kormány szellemi értelemben is kereszténydemokrata értékek szerint kormányoz”. Ha Mikola Istvánnak, Orbán egykori kereszténydemokrata miniszterelnök-helyettes jelöltjének a 2006-os kampányban sokat idézett szavait¹ összevetjük a jelennel, a KDNP szerepét a kormány ideológiai pozícióinak kialakításában kiemelt fontosságúnak kell látnunk: „Nem az történt, hogy a KDNP vette át a Fidesz eredeti programját, hanem a Fidesz nagyon örvendetes módon kereszténydemokrata irányba fejlődött”² – fogalmazott Semjén Zsolt egy újságírói kérdésre válaszolva. Azaz a pártnak sikerült elérnie, amit 2003-ban Semjén pártelnökké választásakor mondott beszédében célul kitűzött: „kovászának kell lenniük a hasonló értékrendű, formálódó szövetségnek”³.

A FIDESZ útkeresése a magyar politikai palettán

A Fidesz esetében a keresztény gyökerek és a keresztény elkötelezettség kérdésköre sokkal problematikusabb, különösen a párt korai történetének tükrében. A párt harcos antiklerikalizmusával kapcsolatban számos legenda ismert⁴, tény azonban az, hogy a Fidesz a kilencvenes évek elején – a mindig egyház-konform KDNP-vel szemben - harcosan kiállt az állam és az egyház elválasztása mellett⁵, egy világnézetileg semleges oktatási rendszer létrejöttét támogatta, az egyházi tulajdon reprivatizációját elutasította és az egyházak vezetőinek átvilágítását követelte (ENYEDI 2004).

2000-ben az akkor még a miniszterelnök egyházpolitikai főtanácsadójának pozíciójában nyilatkozó Balog Zoltán a Népszabadságnak adott interjújában utasítja vissza, hogy a Fidesz valaha is vallásellenes lett volna. „Antiklerikális megnyilvánulások korábban csakugyan előfordultak a Fideszben, de soha nem volt ateista párt” – állítja⁶. Példaként említ több alapító tagot, aki vallásos nevelést kapott, így Áder Jánost és Szájer Józsefet akik katolikus polgári családban nevelkedtek vagy Kövér Lászlót akinek magatartá-

1 „A Fidesznek kereszténydemokrata pártú kell lenni. Ezért köitit szövetséget a KDNP-vel... Elkezdődött egy ilyen megítés. Nem megy gyorsan, de kínlódnak vele. Orbán Viktor azt mondta nekem: írtd már meg, hogy ez lesz a Kereszténydemokrata Néppárt. Mondtam neki: megértem, de akkor tegyünk is érte” – részlet Mikola Istvánnak a Képmás című katolikus folyóirat estjén Szegeden, 2006. február 23-án elhangzott előadásából.

2 „Semjén: jó és kiegyensúlyozott a kormányzati együttműködés a Fideszsel” MTI hír 2010. november 19.

3 „KDNP országos választmány - pártelnök Semjén Zsolt” MTI hír 2003. június 28.

4 Az egyik legismertebb ügy összefoglalását lásd a Népszabadság online felületén: http://nol.hu/lap/hervege/20110430-csuhasok_terdre_imahoz

5 „A kérdés az, hogy teremthető-e, van-e olyan szituáció, vagy teremthető-e olyan helyzet, amikor van garancia arra nézve, hogy az állam nem tud befolyást gyakorolni az egyházak hitéleti tevékenységére, és viszont: vannak-e garanciák arra nézve, hogy az egyházak nem avatkoznak be közvetlenül a politikai életbe, nem gyakorolnak közvetlen befolyást az államra?” Orbán Viktor beszéde a magyar Országgyűlésben 1991.07.04 [http://www.mkogy.hu/naplo34/116/1160040.html]

6 Balog Zoltán: A Fidesz visszatallt a vallási gyökerekhez. A miniszterelnök egyházpolitikai főtanácsadója nyilatkozik. Népszabadság, 2000/58

sában „protestáns attitűdöket” vélt felfedezni. A fentieket bizonyítandó említhetjük még Sasvári Szilárdot a párt egyik alapító tagját, aki 1988-1992 között a Pázmány Péter Katolikus Egyetem levelező tagozatán teológiát tanult vagy a szintén alapítók közé tartozó Németh Zsoltot, mint aki számos szállal kapcsolódik a reformátusokhoz⁷, 1995-től a Királyhágómelléki Református Egyházkerülethez tartozó Erdélyi Gyülekezet főgondnoka majd tiszteletbeli főgondnoka. Németh Zsolt befolyásának tudja be például Kamarás (KAMARÁS 2003) azt, hogy az 1993-ban a Fidesz frakció fele a kormánypárti képviselőkkel együtt megszavazta a „destruktív szekták” elleni törvényt, amely négy magyarországi kiségyháztól – Jehova Tanúi, a Magyarországi Krisna-tudatú Hívók Közössége, az Egyesítő Egyház, a Magyar Szciantológia Egyház - megvonta a költségvetési támogatást. A Fidesz egyházi kapcsolatai alapvetően a protestáns egyházakhoz köthetőek ebben az időszakban, pl. 1991-ben Református Megújulási Mozgalommal közösen emléktáblát avattak a volt Állami Egyházügyi Hivatal (ÁEH) falán a kommunista egyházüldözés áldozatainak emlékére vagy ebben az időszakban kereszteli meg Orbán Viktor két legidősebb gyermekét a Magyar Evangéliumi Testvérközösség vezető lelkésze Iványi Gábor.

Az 1994-től, az Antall- és a Boross-kormány választási kudarca után a Fidesz vállalta magára azt a feladatot, hogy felépítsen egy olyan modern jobboldali pártot, amely kormányra juthat az 1998-as választásokon. A jobboldali tábor egyesítéséhez a történelmi egyházak meggyőzésére és bizalmának a megszerzésére volt szükség, illetve az addigi antiklerikális retorikai és politikai pozíciók teljes körű felszámolására, aminek az érdekében a Fidesz megáévé tette – a megelőző években sok esetben általa is bírált – hagyományos jobboldali egyházpolitikai nézeteket, elfogadva és támogatva a követelések többségét (ENYEDI 2004). Ez oda vezetett, hogy az 1998 és 2002 közötti kormányzati ciklusban a Fidesz retorikájában uralkodó elemmé vált a kereszténységre, a keresztény értékrendre való hivatkozás⁸. A történelmi egyházak támogatása növekedett és számos „gesztusértékűnek” tekinthető intézkedés (pl. a vallásszabadságról és az egyházakról szóló törvény kiségyházak számára hátrányos módosítására tett kísérlet, az egyházi esküvők állami elismerése kérdésének napirenden tartása, templomfelújítások, a milleniumi ünnepek vallási tartalmakkal való megtöltése stb.) révén sikerült nagy bizalmi tőkét felhalmozni a vallási mező legjelentősebb aktorainak körében.

7 Németh Zsolt annak a Németh Géza református lelkésznek a fia, aki a Segítő Barát Munkaközösség emblematikus alakjaként a kilencvenes évek eleji „szektaellenes” kampánynak a vezetője volt.

8 Egy 2006-os beszédében Orbán Viktor azt mondta, hogy nagyban Balog Zoltán református lelkész munkájának köszönhető az, hogy a polgári oldalon hangsúlyosan megjelent a keresztény értékrend. [http://hvg.hu/itthon/20061220_orban_balog]

A FIDESZ politikájának perszonalizációja

A pólus- és ideológiaváltás mellett (CSIZMADIA 2006), a kilencvenes évek közepe a Fidesz politikájának erős perszonalizációját is elhozta, a párt elmozdulását egy vezérközpontú irányítás irányába, Orbán Viktor személyének előtérbe kerülésével. Kiss Balázs (Kiss 2003) mutat rá Orbán tudatos arculatépítésére, arra a stratégiára, amely a 1998-2002 közötti időszakban a kormányfőt egy napi politikai csatározások felett álló, a párttól és a kormánytól is kvázi független entitásként igyekszik bemutatni. Ebben az időszakban tevődik át a hangsúly a pártpolitika helyett a kormánypolitikára (KÖRÖSÉNYI 2003) és válik mindenkinél jobban láthatóvá ennek az politikának a fő hordozója, a miniszterelnök. A perszonalizáción túl a mediatisáció és a popularizáció jellemzi leginkább az 1995-ös fordulatot követő éveket. A jobboldali kommunikátorok a legkifinomultabb politikai PR- és marketingeszközöket felhasználva vezetik be az „új” Orbánt a köztudatba és a „páli fordulat” is ennek a kampánynak egy fontos eleme, a pártelnök metanoiáján keresztül legitimálva a párt keresztény-jobboldali fordulatát, egyúttal megszerezve a vallási elit támogatását.

Az első Orbán-kormány idején a miniszterelnök rendszeres résztvevője egyházi szertartásoknak (jellemzően erős média-jelenléttel), számos alkalommal mutatkozik a történelmi egyházak képviselőinek társaságában, nyilatkozataiban visszatérő elem a kereszténység nemzet- és országépítő szerepének kihangsúlyozása, retorikai csomópontokként bukkannak fel a keresztény értékorientáció elemei beszédeiben. Ebben az időszakban a nyilatkozatai még kevésbé személyesek, a kereszténység, mint a személyes életvitelt befolyásoló tényező vagy mint kiemelt referenciapont, kevésbé kap hangsúlyt. Jellegzetes példa a 2000 decemberében, az Új Ember hetilapban megjelent interjú⁹ ami az egyértelmű kereszténység melletti kiállása ellenére („*Nincs kétségem afelől, hogy Magyarország és kereszténység, a magyarok és a történelmi egyházak egymástól nem választhatók el*”) valahogy mégis súlytalan tud maradni, és inkább a felkészült politikus szólal meg, mint a tanúságtevő, hívő ember („*A karácsony különösen fogékonnyá tesz bennünket mindarra, aminek láttán érezhetjük: bizonynal létezik egy ember feletti szándék, amely rajtunk keresztül okosan és gondviselően igazgatja a világot*”).

2005 decemberében a Keresztény Értelmiségi Szövetség (KÉSZ) kaposvári csoportja és a Polgári Magyarországért Alapítvány szervezésében létrejött közönségtalálkózón¹⁰ beszélgetett Orbán Viktor Balás Béla kaposvári püspökkel és Balog Zoltánnal „*a kereszténységről, közéletéről, az országról, Magyarországról és az Isten országáról*”. A beszélgetés időzítése a 2006-os választásokat megelőző advent időszakára esett, a hangvétele mindvégig személyes volt: lényegében Orbán pályájának legfontosabb tanúságtétele

⁹ Egyre nagyobb hittel – Beszélgetés Orbán Viktorral ünnepről, magyarságról, kereszténységről. Új Ember 2000. december 24-31. LVI. évf. 52-53.

¹⁰ <http://www.civiljuttub.hu/play.php?vid=6785#.UGKb8K61B1I>

hangzott el itt. A miniszterelnök-jelölt felvázolta keresztény „pályaképét” – keresztény családba született, vallásos nagyszülők, vallástalan fiatalkor majd a hívő katolikus feleség hatására meginduló belső változások – a hit felé fordulás. A személyes hit-történet keretében, már a beszélgetés első felében megjelenik az elhívattatás motívuma: *„nekem az országot kell építenem, kis o-val, az országot – ami a magyar nemzet e világi országa –, és nagy O-val is, az országot, Isten országát, és ez a magasabb rendű célja és értelme annak, amit teszek”*¹¹. Egyértelműen a legnagyobb lélekszámú keresztény felekezetnek tett gesztusként értelmezhető a következő mondatai: *„Lassan kezdem megérteni, bár református vagyok, hogy az ember akkor a legerősebb, amikor térden áll”*¹². Az idézett interjú Orbán keresztény hitvallásának foglalatát tartalmazza és az sem véletlen, hogy egy kifejezetten katolikus közönség előtt beszél először szélesebb körben személyes érzéseiről, élményeiről, vallási elkötelezettségéről. Az interjú kiválóan alapozza meg a vívódó, sokszor elbizonytalanodó, de hitéből folyton erőt merítő felekezetek feletti kereszténydemokrata politikus képét.

A 2006-os választási vereséget követően Orbán vallási retorikája személyesebbé válik úgy, hogy emellett prófétai víziók, néha apokaliptikus hangok is megjelennek beszédeiben. A politika dimenziójában a Jó és a Rossz kozmikus háborújának színterét látja, a két egymást követő választáson elszenvedett vereség próbatétel: *„Nem az ellenfél programja, nem az eszméi kerekedtek fölénk, valójában a pénzük vert meg bennünket. (...) A helyzet úgy áll, hogy a sok pénz legyőzte az Igazságot”*¹³. Magának a várbeli beszédnek a hangvétele alapvetően optimista, küzdelemre szólítja fel a híveit, hogy ne nyugodjanak bele a történésekbe, ne fogadják el a vereséget – az egész beszéden végigvonul a harc, a háború analógiája. Orbán a vereség felelősségét és teljes súlyát magára vállalja, ez a tette a hívő támogatók számára az imitatio dei aktusát idézi, így prófétai szerepköre mellett, megváltói pozícióját is erősíti a profán univerzumban.

Az ellenzéki évek alatt is tudatosan folyik az egyházakkal kötött orbáni szövetség erősítése. Egy 2008-as konferencián így fogalmaz: *„Kellenek olyan lelki vezetők, akik nevéen nevezik a jót, és nevéen nevezik a gonoszt, és nem mossák össze őket. Én biztos vagyok benne, hogy lesz még olyan közélet Magyarországon, amelyik ezt a segítséget észreveszi, értékelni tudja, és valójában társat lát az egyházban”*¹⁴. Ebben a beszédeben egyértelműen a Fidesz-KDNP támogatására hívja fel az Egyházakat, új szövetséget ajánlva nekik.

Az elhivatottság érzetének egy sajátos kifejeződése a 2012. húsvétján az Új Embernek adott interjúban érhető tetten. Itt Orbán a saját illetve a kormányzat tudatos értékválasztásból eredő harcát, globális jelentőségűvé terjeszti ki: *„Európa szellemi világában ma fölényben vannak, akik úgy gondolják, hogy a nemzeti gondolkodásmódtól és*

11 <http://nol.hu/archivum/archiv-428887>

12 Uo.

13 Orbán Viktor beszéde 2006. május elsején a budai várban [<http://hvg.hu/valasztas2006/20060501fideszvarmaj1>]

14 Az ország lelke és az egyház – Megnyitó beszéd, Orbán Viktor, 2008 április 2. [http://2007-2010.orbanviktor.hu/hirek_list.php?item=269]

a szuverenitástól a nemzetközi és nemzetek feletti irányba kell haladni. Ennek része, hogy a teremtés jegyében létrejött keresztény családmódellet egy számunkra zűrzavarosnak tűnő világ felé akarják terelni. Másként fogalmazva: a hit, a vallás és a teremtés rendjét a valálástalanság és a tudományos világfölgögás – az istentelen kozmosz felé terelik. Ebben a környezetben van egy európai ország, melynek egyes korábbi vezetőitől megszokta a világ, hogy együtt úsznak az árral. Ma viszont az uralkodó közfölgögással ellentétes irányba haladunk: nekünk az európai civilizációról és kultúráról más értelmezésünk, fölgögásunk van”¹⁵.

A fentiek tükrében, a bevezetőben megfogalmazott kérdésünk - van-e olyan képviselő a keresztény értékeknek a politikai mezőben, amelyet egy hívő katolikus biztonszággal választhat – könnyen megválaszolható. A Fidesz-KDNP pártszövetség választhatóságát a katolikus klérus próbálja direkt vagy indirekt módon (JUHÁSZ – MÁTÉ-TÓTH 2004:44) legitimálni közel másfél évtizede. Habár az a különutas szemlélet, amelyet 2010 óta a kormányzat képvisel, távol áll a modern nyugati kereszténydemokrata pártok gyakorlatától és szellemiségétől (CASANOVA 1995), az orbáni kormányzat elkötelezettsége a centrista erőter iránt megóvja bármilyen szélsőség felé történő elbillenéstől és az egyház társadalmi tanításával ellentétes álláspontok képviselőtétől. Az a „kovász” amelyet Semjén Zsolt a KDNP-ben lát a pártszövetségben, a fentiek alapján betöltötte szerepét: a kereszténydemokrata értékrend felvállalása sokkal inkább tűnik tényleges világnézeti elkötelezettségnek, mint egy pragmatista választás vagy politikai marketing eredményének. Orbán Viktor személye is hasonló megítélés alá esik, a vezérelvű demokrácia működési dinamikáinak sajátosságaihoz tartozik a vezető imázsának tudatos formálása és a magyar viszonyok között Orbán szerepe a nemzet- és felekezetek feletti, megfontolt keresztény politikusé lett.

Ha a ma kormányzó jobboldali pártszövetség „választhatóságát” vizsgáljuk, akkor láthatjuk azt, hogy a magyar politikai térben a Fidesz-KDNP nem egyedülálló entitásként van jelen, deklaráltan keresztény értékeket valló pártként a JOBBIK is harcba indul a katolikus szavazatokért, habár a párt egyházi megítélése korántsem olyan pozitív¹⁶ mint a Fidesz-KDNP esetében. Jelen tanulmánynak nem célja a JOBBIK vallási elkötelezettségének és egyházpolitikai irányvonalának elemzése, azonban a párt programjának ismeretében egyértelműen kiviláglik, hogy a JOBBIK is célcsoportjának tekinti a sokak által a Fidesz-KDNP elkötelezett szavazói bázisának tekintett hívő katolikus réteget.

Mindezeket tekintetbe véve adódik egy adekvát kérdés: a hívő katolikus kire szavazna 2012-ben?

¹⁵ „A magyar ügy nem véletlenül vált ki rokonszenvet” Ünnepi beszélgetés Orbán Viktor miniszterelnökkel. Új Ember 2012.04.08-15. [http://ujember.hu/index.php?option=com_k2&view=item&id=18918:%E2%80%9Ea-magyar-%C3%BCgy-nemv%C3%A9letlen%C3%BCI-v%C3%A1llt-ki-rokonszenvet%E2%80%9D]

¹⁶ A Keresztény Értelmiségiek Szövetségének (KÉSZ) elnöke Osztie Zoltán egy 2010-es Magyar Hírlapnak adott interjújában jelentette ki, hogy a „keresztény ember számára a JOBBIK elfogadhatatlan” [http://www.magyarhirlap.hu/hatter/keresztény_ember_szamara_a_jobbik_elfogadhatatlan.html]. Hasonló állásfoglalásként értelmezhető a 2009 őszén a Magyar Katolikus Püspöki Konferencia által kiadott körlevél is, ami az újpogányság és az „ösmagyarkodó” tendenciák ellen emlí fel a szavát, amelyek elsödlegesen a JOBBIK szavazói bázisának jellemzői közé tartoznak.

Az empirikus rész módszertana - Európai Társadalomtudományi Elemzések (EUTE)

A dolgozat empirikus részének elméleti alapvetését Rosta Gergely (2004:123) felvetése alapján abban látjuk, hogy a politikai attitűdök többségében összefüggnek a vallásossággal. A cikk kérdésfelvetése kapcsán ezt főleg a FIDESZ-KDNP pártszövetség választása, a katolikus felekezeti tagság és a vallásosságot indikáló változók tekintetében vizsgáljuk.

A tanulmányban felhasznált adatbázis, az Európai Társadalomtudományi Elemzések nemzetközi összehasonlító kutatás ötödik sorozatának felvételét a Magyar Gallup Intézet készítette és szervezte. A minta összeállítása szempontjából elmondható, hogy a kutatást országos, 15 éves és ennél idősebb polgárok mintáján végzik. Ez az országos minta a Magyarországon élő 15 éves és idősebb magyar népességet reprezentálja az alábbi dimenziók szerint: - nem; - életkor; - iskolai végzettség; - településtípus és - régió. A minta tehát a felsorolt dimenziók szerint reprezentatív, valószínűségi minta, ami többlépcsős, arányosan rétegzett kiválasztással készült. Az ötödik felvétel idején (2010 október – december) a minta kiválasztásánál háztartási címlistából indultak ki a kutatók. A mintanagyságról elmondható, hogy csökkenő mintavételi módszerrel zajlott az adatfelvétel, és összesen 1561 sikeres interjú készült el, a válaszadási arány 49,15 százalék. A vizsgálat lakossági mintája kétlépcsős véletlen mintavétel során került elkészítésre. A kutatást standardizált kérdőívvel, a kérdezett lakásán történő, a személyes kérdőíves interjú módszerével folytatták le a Magyar Gallup Intézet kérdezőbiztosai.¹⁷

Az adatbázist internetről töltöttük le, és elvégeztük rajta a szükséges módosításokat, hogy összevethető legyen Tomka Miklós eredeti cikkével. Az adatok feldolgozásához az SPSS statisztikai programot használtuk fel.

Felekezeti tagság és pártválasztás

A 2010-es évben a FIDESZ-KDNP szövetség támogatottsága alapján a legerősebb magyar pártszövetség, a teljes lakosság köréből 63,5 százalék mondta, hogy egy vasárnap esedékes választáson rá szavazna. A 2010-ben tartott általános választás a szövetség kétharmados győzelmét hozta, és alkotmányozó többséghez juttatta az országházban. A formáció vitathatatlan dominanciája a kortárs politikai erőterben tehát egyértelműen látható az adatokból. A vallásosság és a pártválasztás mélyebb összefüggései az 1. táblázatból olvashatóak le. A teljes népességhez képest a katolikusok pártválasztása egységes képet mutat. A FIDESZ-KDNP esetében a katolikus választók aránya maga-

17 ESS5 – 2010 Documentation Report, THE ESS DATA ARCHIVE. ver. 2.1.1 pp. 95-101.

sabb, míg minden más nagyobb parlamenti párt esetében a katolikus választók aránya alacsonyabb, mint az össztársadalmi arányuk. Ez az összefüggés azt mutatja, hogy ha valaki katolikusnak van keresztelve és jelenleg az egyház tagja, akkor nagyobb eséllyel szavaz a FIDESZ-KDNP-re (69,8%, 6,3 százalékkal magasabb arány, mint a teljes társadalomra vonatkozó) és alacsonyabb eséllyel szavaz bármely másik pártra. Az összefüggés empirikus próbáját e tanulmány következő fejezetében többváltozós statisztikai módszer segítségével is elvégezzük.

1. táblázat - Pártpreferencia százalék (összes megkérdezett és katolikusok)

	Összes megkérdezett	Katolikusok	Vallásos katolikus vallásgyakorlók*
FIDESZ-KDNP	63,5	69,8	79,4
MSZP	16,9	16,1	9,5
JOBBIK	11,5	7,8	4,8
LMP	6,4	3,9	4,8
N	865	400	124

A táblázatba csak az N>10 támogatóval rendelkező formációk kerültek be. * legalább havonta egyszer járnak templomba, és a szubjektív vallási önbesorolás skálán 5-ösnél nagyobb értéket választottak (a skála 0 – 10-ig terjed)

A képet árnyalja, ha vallásgyakorlási kritériumokat állítunk a katolikus egyháztagság mellé. Amennyiben csak azon hívek csoportját vizsgáljuk, akik legalább havonta egyszer járnak templomba, és a vallási önbesorolás skálán ötösnél nagyobb értéket választottak, azaz rendszeres templomba járók és magukat vallásosnak tartják, a FIDESZ-KDNP előnye még inkább szembeötlő. A FIDESZ-KDNP szavazók aránya ebből a körből 79,4 százalék, amely erősen felülreprezentált az össztársadalmi arányhoz képest. A Magyar Szocialista Párt és a Jobbik Magyarországért mozgalomra szavazó vallásgyakorló vallásos katolikusok aránya kifejezetten alacsony, alacsonyabb össztársadalmi arányuknál és a teljes katolikus mintában vett arányuknál is. A katolikus szavazók, illetve a vallásgyakorló katolikus szavazók inkább preferálják a FIDESZ-KDNP párt-szövetséget, mint bármely másik pártot. Kifejezetten népszerűtlen körökben a szocialista párt és a Jobbik. A Lehet Más a Politika ökopárt azonban az adatok tanulsága szerint rendelkezik egy kicsi ám stabil katolikus maggal.

Vallásosság és pártválasztás

A vallásosság igen fontos tényező a pártválasztás szempontjából. Az EUTE kérdőívben egy 0 –10 fokú személyes önbesoroláson alapuló skálán a megkérdezettek maguk ítélik meg saját vallásosságuk mértékét. A kérdésre válaszolt magasabb skálaérték nagyobb fokú személyes vallásosságot jelent, a válaszokat a 2. táblázatban mutatjuk be. Amennyiben a teljes lakosságot vizsgáljuk, látható, hogy a magukat vallásosabbnak tartó megkérdezettek eleve magasabb eséllyel preferálják szavazatukkal a FIDESZ-KDNP párt szövetséget (vallásossági átlag 5,11), felekezeti tagságuktól függetlenül. A Magyar Szocialista párt (3,68-as átlag) és a Jobbik (3,72) támogatói hasonló mértékben tartják magukat vallásosnak. Az LMP tábora a legkevésbé vallásos, 3,11-es átlagértékével.

2. táblázat - Mennyire tartja vallásosnak magát – pártonkénti megoszlásban
(akik az adott pártra szavaznának), átlag (minden vallás)

Párt neve	Átlag	Szórás	N
FIDESZ-KDNP	5,11	3,05	559
MSZP	3,68	3,11	147
JOBBIK	3,72	2,92	101
LMP	3,11	3,25	56

00= Egyáltalán nem vallásos, 10= Nagyon vallásos, a táblázatba csak az $N > 10$ támogatóval rendelkező formációk kerültek be

A Római Katolikus Egyházhoz tartozó pártválasztók körében a vallásosság alakulását a 3. táblázat mutatja meg. Látható, hogy a FIDESZ-KDNP-re szavazó katolikusok a leginkább vallásosak (6,17-es átlag), míg az MSZP-re szavazók a legkevésbé (4,92-es átlag). A Lehet Más a Politika párt katolikus szavazói közel olyan vallásosak (5,94-es átlag), mint a katolikus FIDESZ-KDNP szavazók, számuk azonban alacsony, kevéssel van túl az egy tucat fön. A Jobbik Magyarországért Mozgalom szavazóinak átlaga 5,09, amely éppen csak több, mint a szocialista szavazóké.

3. táblázat - Mennyire tartja vallásosnak magát – pártonkénti megoszlásban
(akik az adott pártra szavaznának), átlag (csak katolikusok)

Párt neve	Átlag	Szórás	N
FIDESZ-KDNP	6,17	2,43	286
MSZP	4,92	2,54	66
JOBBIK	5,09	2,58	32
LMP	5,94	2,9	16

00= Egyáltalán nem vallásos, 10= Nagyon vallásos, a táblázatba csak az N>10 támogatóval rendelkező formációk kerültek be

A kapott eredmények ismeretében elmondható, hogy a FIDESZ-KDNP formáció választói a leginkább vallásosak. A Jobbik és az MSZP szavazóinak hasonló mértékű vallásossága visszaigazolást ad azon elgondolásunknak, hogy a katolikus egyháztagság és a FIDESZ-KDNP választása között speciális kapcsolat létezik hazánkban.

Templomba járás és pártválasztás

A templomba járás az intézményes vallásgyakorlás egyik leginkább hasznos vallászociológia indikátora. A katolikus vallás gyakorlása szempontjából kiemelt fontosságú a templomba járás, mivel az egyház előírása szerint a híveknek hetente egyszer szentmisén kell részt kell venni. Az intézményes vallásossággal meglévő személyes kapcsolatot tehát jobban mutatja be a templomba járás gyakorisága, mint például az imádságé, melyet intézményi kötődés nélkül is végezhetnek a hívek. A teljes társadalom templomba járással kapcsolatos adatait a 4. táblázatban jelenítettük meg.

A templomba járással kapcsolatban elmondható, hogy kizárólag a FIDESZ-KDNP szavazók körében találunk olyan személyeket, akik naponta (0,9 százalék) vagy hetente többször (1,4 százalék) járnak templomba. A hetente egyszer történő templomba járás is a FIDESZ-KDNP szavazók körében a legmagasabb, 12,7 százalék, mely több mint 5 százalékkal előzi meg a második helyezett Lehet Más a Politikát (7,1 százalék). Az MSZP (5,4 százalék) és a Jobbik (4 százalék) szavazói közül lényegesen kevesebben járnak hetente templomba.

A havi templomba járók esetében is a FIDESZ-KDNP szavazói között tapasztalható a legmagasabb arány (11,8 százalék). A nagy vallási ünnepeken a legaktívabbak a Jobbik szavazók (23,68 százalék), itt a legalacsonyabb értéket az MSZP szavazói hozták 18,9 százalékos eredményükkel. A ritkábban kategóriát hasonló, 25 százalék körüli aránnyal választották a FIDESZ-KDNP, az MSZP és a Jobbik szavazói, míg az LMP szavazói közül 14,3 százalék jelölte meg. A templomba soha nem járók a Lehet Más a Politika szavazói körében találhatóak meg a legmagasabb arányban (46,4 százalék), őket az MSZP szavazók követték 41,2%-os aránnyal, majd a Jobbik szavazók 39,6 százalékos aránnyal. A FIDESZ-KDNP szavazói közül csupán 26,2 százalék nem jár soha templomba. Az eredményekből kitűnik, hogy a FIDESZ-KDNP pártszövetség szavazóbázisának a többsége kapcsolatban van az intézményes vallásossággal. Közülük 26,8 százalék legalább havi szintű templomba járó, mely igen erős kapcsolatnak mondható.

4. táblázat - Milyen gyakran jár templomba – pártonkénti megoszlásban százalék (minden vallás)

	FIDESZ-KDNP	MSZP	JOBBIK	LMP
minden nap	0,9	1,4	-	-
hetente többször	1,4	0,7	-	-
hetente egyszer	12,7	5,4	4	7,1
havonta legalább egyszer	11,8	7,4	5,9	10,7
csak nagyobb vallási ünnepeken	21,5	18,9	23,8	21,4
ritkábban	25,4	25	26,7	14,3
soha	26,2	41,2	39,6	46,4
N (100%)	558	148	101	56

a táblázatba csak az N>10 támogatóval rendelkező formációk kerültek be

Amennyiben a katolikus pártválasztók esetében vizsgáljuk meg a templomba járás gyakoriságát, hasonló eredményre jutunk. A FIDESZ-KDNP pártszövetséget választó katolikusok a legaktívabb templomba járók. A legaktívabb 1,4 százalék naponta, míg 1,1 százalék hetente többször jár közülük templomba. A más pártot választó katolikusok között nincsen olyan személy, aki heti egyszeri alkalomnál gyakrabban járna templomba. A hetente egyszer templomba menők aránya a FIDESZ-KDNP szavazó katolikusokon belül a legmagasabb, 16,8 százalék. Őket követi a Lehet Más a Politika szavazó katolikusok tábora 12,5%-al, a Jobbik szavazók 9,4 százalékkal és az MSZP szavazók 6,2 százalékkal.

A havonta legalább egyszer templomba járók közül a legnagyobb értékkel az LMP szavazói bírnak (25 százalék), őket követik a FIDESZ-KDNP szavazók 15,8 százalékkal. Az MSZP szavazók 12,3 százaléka tartozik ebbe a kategóriába, míg a Jobbik szavazók 9,4 százaléka.

A templomba soha nem járó kategóriában a legnagyobb arányt a Jobbik szavazói (25 százalék) érték el, ám őket szorosán követik az MSZP szavazók 24,6 százalékkal. Az LMP katolikus szavazóinak 12,5 százaléka, míg a FIDESZ-KDNP katolikus szavazóinak 11,6 százaléka nem jár soha templomba.

A vallásgyakorlás részvételi indikátora alapján tehát elmondható, hogy a legaktívabbak a FIDESZ-KDNP katolikus szavazói. Őket követi a Lehet Más a Politika katolikus magja. Az MSZP és a Jobbik katolikus szavazói hasonló aktivitási szinten mutatnak a templomba járásban.

5. táblázat - Milyen gyakran jár templomba – pártonkénti megoszlásban százalék (csak katolikusok)

	FIDESZ-KDNP	MSZP	JOBBIK	LMP
minden nap	1,4	-	-	-
hetente többször	1,1	-	-	-
hetente egyszer	16,8	6,2	9,4	12,5
havonta legalább egyszer	15,8	12,3	9,4	25
csak nagyobb vallási ünnepeken	25,3	27,7	31,2	43,8
ritkábban	28,1	29,2	25	6,2
soha	11,6	24,6	25	12,5
N	285	65	32	16

a táblázatba csak az $N > 10$ támogatóval rendelkező formációk kerültek be

PLUM ordinális regresszioelemzés a FIDESZ-KDNP-re szavazás esélyére

Az eddigi leíró statisztikai összefüggések azt a képet látszanak alátámasztani, hogy a katolikus felekezeti tagság, a vallásosság és a FIDESZ-KDNP pártszövetség választása erős összefüggésben áll egymással. Hipotézisünk szerint a katolikus felekezeti tagság növeli a Fidesz-re szavazás esélyét, mint ahogy a magasabb fokú személyes vallásosság és a templomba járás aktívabb foka is. Elgondolásunk empirikus próbáját a PLUM (Polytomous Logit Universal Models) ordinális regresszió eljárás segítségével végezzük el.¹⁸ Ez az eljárás lehetővé teszi, hogy pontos előrejelzéseket adjunk ordinális skálás változók alapján, akár több kategória vonatkozásában is. Az elemzésben a FIDESZ-KDNP szavazás esélyét kívánjuk vizsgálni, háttérváltozók segítségével. A függő változó a FIDESZ-KDNP pártszövetségre szavazás, dichotóm formában. Ordinális mérési szintű magyarázó változóként bevontuk a templomba járás gyakoriságát. Nominális mérési szintű, dichotóm magyarázó változó a katolikus felekezeti tagság (lásd: 6. táblázat). Az eljárásba bevontuk magas mérési szintű kovariánsnak a személyes vallásosságot tíz fokú skálán mérő változót is.

A modell illeszkedik, a „link function” módszernek a több heterogén csoport kezeléséhez megfelelő beállítást választottuk. (Complementary Log-log, χ^2 : 96,022, df 8, sig 0,000). Az illeszkedés tesztje megfelelő, így a modell eredménye leolvasható és elemezhető (Az illeszkedés jóságára vonatkozó Khí négyzet értéke 110,359, df 100, sig 0,225). A modell R2 értéke megfelelő (Cox and Snell 0,060, Nagelkerke 0,082,

¹⁸ Ez az eljárás bekerült az SPSS programrendszerbe a 15-ös verziószámától kezdve

McFadden 0,047). Összességében a modell statisztikailag elfogadható és releváns információkat tartalmaz.

6. táblázat – kategóriák megoszlása a PLUM elemzésben

		N	Százalék
FIDESZ 1 -es ha Fidesz szavazó	1,00 Nem Fidesz szavazó	993	64,0%
	2,00 Fidesz szavazó	558	36,0%
Katolikus 1 - igen - 2 - nem	1,00 Katolikus	635	40,9%
	2,00 Nem katolikus	916	59,1%
Milyen gyakran jár templomba? (eltekintve a nagy ünnepektől és családi eseményektől)	1 Minden nap	7	0,5%
	2 Hetente többször	15	1,0%
	3 Hetente	120	7,7%
	4 Legalább havonta egyszer	130	8,4%
	5 Csak nagy ünnepeken	310	20,0%
	6 Ritkábban	396	25,5%
	7 Soha	573	36,9%

A modell legfontosabb eredményeit a 7. táblázat tartalmazza. Ennek alapján elmondható, hogy statisztikailag szignifikáns hatással bír a FIDESZ-KDNP-re szavazás szempontjából a személyes vallásosság foka. Az ordinális regresszió eredménye alapján esélyeket tudunk kiszámolni, amelyek egy esemény bekövetkeztét valószínűsítik. Jelen esetben a FIDESZ-KDNP szavazás bekövetkeztének esélynövekedését próbáljuk becsülni bevont háttérváltozóink segítségével. Minden egyes fokozat emelkedés a 10 fokú skálán, azaz a vallásosság erősödése fokenként 0,048-as eséllyel növeli a FIDESZ-KDNP választásának bekövetkeztét (sig. 0,002). Ez azt jelenti, hogy például egy 8-as érték 0,384-es eséllyel (ordered log odds) jelent 1-el nagyobb értéket a FIDESZ változó esetében, azaz jelent FIDESZ-KDNP szavazást. A katolikus felekezeti tagság 0,202-es eséllyel növeli a FIDESZ-KDNP választás bekövetkeztét (sig. 0,008).

A templomba járás kapcsán elmondható, hogy nem minden kategóriája szignifikáns, ám a becslés összességében azt mutatja, hogy minél gyakrabban jár valaki templomba, annál valószínűbb, hogy a FIDESZ-KDNP-t fogja választani a pártok versenyében. A hetente templomba járás 0,6-os eséllyel növeli a FIDESZ-KDNP választását, 0,001-es szignifikancia szinten. Ez az összefüggés nagyon erős kapcsolatot mutat a heti szintű templomba járás és a pártpreferencia között a jobbközép pártszövetség esetében. A havi templomba járás 0,412-vel növeli a FIDESZ-KDNP választás esélyét 0,007-es szinten, amely szintén erős összefüggés. Az ennél ritkább templomba járást mutató kategóriák nem szignifikánsak. Összességében a modell jól mutatja, milyen elemiek a vallásosság és a felekezeti hovatartozás összefüggései a FIDESZ-KDNP pártszövetség választásával.

7. táblázat: Paraméter becslések a modell alapján

		Becslés	Std	Wald	df	Sig.
		Hiba				
Küszöb	[FIDESZ-KDNP szavzó = 1,00, Igen]	,450	,060	56,113	1	,000
	Vallásosság foka	,043	,014	9,458	1	,002
	[Katolikus=1,00, Igen]	,202	,076	7,089	1	,008
	[Katolikus=referencia, nem]	0a	.	.	0	.
	[templomba járás =1, Naponta]	1,043	,707	2,173	1	,140
	[templomba járás =2, Hetente többször]	,509	,396	1,655	1	,198
Eredmény	[templomba járás =3, Hetente]	,600	,176	11,596	1	,001
	[templomba járás =4, Havonta egyszer]	,412	,153	7,293	1	,007
	[templomba járás =5, Csak nagy ünnepeken]	,161	,102	2,488	1	,115
	[templomba járás =6, Ritkábban]	,159	,088	3,235	1	,072
	[templomba járás=7, referencia, Soha]	0a	.	.	0	.

Az empirikus összefüggések vizsgálata egyértelműen igazolta, hogy kiemelt összefüggés található a felekezeti tagság és a FIDESZ-KDNP pártszövetség választása között. Hipotézisünk, miszerint a katolikus felekezeti tagság növeli a FIDESZ-KDNP szavazás esélyét beigazolódott. Egyúttal bizonyítást nyert, hogy az erősebb személyes vallásosság is hasonló eredménnyel jár. A templomba járás gyakoribb volta szintén hasonló eredményre vezet. Ez az összefüggés a többi vizsgált párt közül egyetlen egy esetében sem tapasztalható meg. Egyetlen figyelemre méltó eredményt a Lehet Más a Politika erős katolikus bázisa hozott, ám ebben az esetben is gyengébbek a vallási összefüggések, mint a FIDESZ-KDNP esetében, illetve a mintába került elemszám túl alacsony a kifinomultabb elemzés elvégzéséhez.

Összegzés

A cikk eredményei alapján első dolgunk újra feleleveníteni Tomka Miklós állítását (1995b), miszerint a hívő katolikus a mi véleményünk szerint is nyugodtan adhatja a szavazatát 2012-ben bármely demokratikus pártra, amely a politikai versengés törvény-szabta keretei között működik. A konkrét elemzések eredményei alapján ugyanakkor beigazolódott a hipotézisünk, miszerint hazai kontextusban kapcsolat mutatkozik a katolikus felekezeti tagság, a vallásosság és vallásgyakorlás, valamint a FIDESZ-KDNP

pártszövetség választása között. Ennek alapján nagy biztonsággal állíthatjuk, hogy ebben az esetben összefügg a vallásosság és egy párt iránti rokonszenv. Elméleti szinten körbejártuk a politikai formáció múltját, és nagy léptekben eljutottunk a jelenig, ahol az már világos politikai célként tűzte ki a keresztény értékek képviselétét kormányzati munkájában. A kormánypártok intézkedései, világnézete, politikusai inherens módon apellálhatnak a katolikus hívek szimpátiájára, és próbálják megszerezni szavazataikat. Ez a folyamat nem is sikertelen, mint ahogy a számokból leolvasható. Azonban a pluralizmus, mások jó szándékának a feltételezése és a demokratikus értékek elfogadása a magyar politikai rendszer szempontjából is kiemelt értékek. Éppen ezért még a vallásos katolikusok közül is sokan választják a többi alternatíva valamelyikét, azaz valamelyik másik hazai pártot. A demokratikus és pluralizmust elfogadó alternatívák pedig adóttak, tehát az egyház társadalmi tanításának megfelelően (TOMKA 1995b:168-171) a hívő katolikusok több párt közül is választhatnak. Az már más lapra tartozó kérdés, hogy a nagy többségük a cikkben részletezett okok miatt és bemutatott tendenciák mentén stabilan a FIDESZ-KDNP pártszövetség szavazója marad.

Irodalom

- CASANOVA, JOSÉ (1995): *Vallás és közösség Kelet és Nyugat-Európában*. In: 2000. fi. 1995/4. pp. 6-11.
- CSIZMADIA ERVIN (2006): „Politikai vezetők és politikai környezet II.: magyar miniszterelnökök egy változáselmélet tükrében”. *Politikatudományi szemle* XV. évfolyam 2006. 4. szám, p. 5-40
- ENYEDI ZSOLT (2004): „A voluntarizmus tere. A pártok szerepe a törésvonalak kialakulásában”. *Századvég*, 33. szám.
- JUHÁSZ VALÉRIA – MÁTÉ-TÓTH ANDRÁS (2004): *Vallási Közösségek az Írott Sajtóban*. Jatepress, Szeged.
- KAMARÁS ISTVÁN (2003): Kis magyar religiográfia. *Pro Pannonia*. 340-357. old. Pécs
- KISS BALÁZS (2003): *Kampány és tabloidizáció. A perszonalizáció jelensége* In: Sárközy Erika - Schleicher Nóra (szerk.): *Kampánykommunikáció*, Akadémiai Kiadó, Budapest, pp. 9-40.
- KÖRÖSÉNYI ANDRÁS (2003): „Politikai képviselő a vezérdemokráciában.” *Politikatudományi Szemle*, 4. 5–22. pp.
- ROSTA GERGELY LÁSZLÓ (2004): *Vallásosság, Politikai Attitűdök és Szekularizáció Nyugat-Európában 1981-1999*. BKÁE PhD értekezés. Budapest.

- TOMKA MIKLÓS (1995a): *Szavazhat-e a hívő katolikus az MDF-re, vagy a KDNP-re?*
In: Tomka Miklós (szerk.) *Csak katolikusoknak*. Corvina Kiadó, Budapest. pp. 149-174.
- TOMKA MIKLÓS (1995b): *Európa változó (?) értékrendje*. In: *Mérleg*, 1995/3. pp. 333-343.
- TOMKA MIKLÓS (1998): *Egy új társadalmi-politikai szereplő. Vallás és egyház a rendszerváltozás folyamatában*. In: *Társadalmi Szemle* 1998. 8-9. szám pp. 19-34.